

Marta Danowska

ARCHITEKTURA DAWNEGO BROWARU ZIELONOGÓRSKIEGO – PAMIĄTKA MIEJSCA I ESTETYKA ALTERNATYWNA

Faktem ogólnie znanym jest to, że historia Zielonej Góry wiąże się z uprawą winorośli i produkcją wina. Jednakże w dziejach miasta ważne miejsce zajmowały także inne dziedziny gospodarki, a wśród nich silnie zaznaczył swą działalność browar. Jako jedyny zakład tej branży w mieście, wpływał w znaczący sposób na jego rozwój i gospodarkę. Zabudowania po dawnym browarze znajdują się przy ulicy Kozuchowskiej 8 (dawna Freistadter Chaussee 55/59), niedaleko centrum miasta, usytuowane na niewielkim wzniesieniu. Obiekty te, mimo zniszczeń, nadal stanowią istotny punkt w krajobrazie materialnym i należą do reprezentacyjnych przykładów architektury przemysłowej Zielonej Góry. Ponieważ budownictwo industrialne kształtowało i określało charakter miejskiej zabudowy, nadawało dynamizmu rozwojowi miasta, poznanie i opisanie tej dziedziny, niedawno dostrzeżonej i docenionej, wydaje się być szczególnie ważne.

Historia

Pierwsze wzmianki o browarze zielonogórskim odnajdujemy w kronice Heinricha Adolpha Pilza pod datą styczeń 1871 roku¹. Pilz wspominał, iż na wzgórzu, na miejscu spalonej warzelnii koniaku, wybudowano wytwórnię spirytusu i warzelnię piwa. Rozbudowa miejskiego browaru trwała do 1873 roku. Zielonogórski Browar Akcyjny i Fabryka Spirytusu (niem. Grünberger Aktien – Bierbrauerei und Spritfabrik) nie zdążyły jednak rozpocząć produkcji, bowiem ogłoszono ich upadłość. Zdecydował o tym fakt, iż największy udziałowiec nowej fabryki wyrobów alkoholowych – Dolnośląski Związek Finansowy (niem. Niederschlesischer Cassen – Verein) – zbankrutował w 1873 roku na skutek krachu gospodarczego. Majątek zielonogórskiego

---

¹ *Rękopis Heinricha Adolpha Pilza [w:] Kronika lub krótkie opisanie dziejów Zielonej Góry z lat 1222–1881., tłum. i oprac. J. Kuczer, Zielona Góra 2005, s. 198–199.*

browaru wystawiono na licytację w 1874 roku². Wydajność nowego obiektu, wyposażonego w nowoczesny sprzęt i posiadającego rozległe piwnice, była przewidziana na roczną produkcję obejmującą 30 000 beczek. Fabryka spirytusu również była nastawiona na pokaźną wytwórczość, chociaż jej budowa nie była jeszcze ukończona.

Nowy etap w historii browaru wyznaczył rok 1875, kiedy to ruszyła produkcja w zakładzie na *Hoheberge* pod kierownictwem braci Kilian. Fakt ten można uznać za moment zwrotny również w dziejach zielonogórskiego piwowarstwa, gdyż był to początek produkcji na tych terenach piwa leżakowego na skalę przemysłową.

Już pod koniec lat siedemdziesiątych XIX wieku zielonogórski browar należał do jednych z bardziej znaczących zakładów tej branży na Śląsku. Produkowano przede wszystkim piwo jasne w oparciu o pilzneńską metodę warzenia piwa. Oprócz zaopatrywania rynku wewnętrznego, eksportowano je również na teren Niemiec³.

W pierwszych latach działalności browaru często zmieniali się jego właściciele (po braciach Kilian, zakład należały między innymi do braci Sahlmann). Sytuacja ta trwała do roku 1883, to jest do czasu wykupienia zakładu przez Carla Ludwiga Wilhelma Brandta z Bremy. Brandt, który posiadał już browar świętego Pawła w Bremie, nabył zielonogórski browar dla swego syna Hermanna. Ta znana piwowarska rodzina ulepszyła i unowocześniła produkcję zakładu w Zielonej Górze, nazywającego się wówczas Browarem na Wzgórzu Zamkowym (*Bergschlossbrauerei*) oraz poszerzyła jego asortyment. Obok piwa jasnego wytwarzano również piwo słodowe, monachijskie oraz porter. Pod koniec lat osiemdziesiątych XIX wieku do wytwórni włączono nowoczesną suszarnię, budynki przy magazynach, rozbudowano kotłownię oraz znacznie powiększono fabrykę spirytusu. Początkowo Brandtowie nastawili produkcję przede wszystkim na eksport, by odciążyć w ten sposób browar w Bremie⁴. Zielonogórskie piwo, głównie pilzner i porter, było sprzedawane zarówno na obszarze Niemiec, jak i w Anglii, Francji, Hiszpanii, a także poza kontynentem europejskim - w Afryce, Australii, Ameryce Południowej, Indiach i Chinach. Browar C. L. Wilh. Brandt odnosił sukcesy na wystawach krajowych – w Görlitz, Frankfurcie nad Odrą i Magdebur-

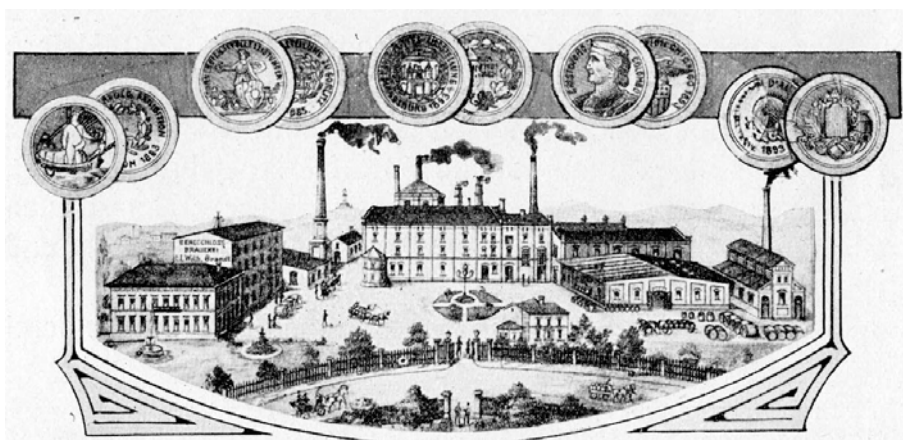
---

²Ogłoszenie licytacji zakładu:

http://www.zts.ia.polsl.gliwice.pl/hosil/H_ZielonaG.htm, kwiecień 2006.

³Z. Bujkiewicz, *Krajobraz materialny i społeczny Zielonej Góry od końca XVIII do połowy XX wieku*, Zielona Góra 2003, s. 276.

⁴Druk okolicznościowy *Entstehung und Entwicklung der Bergschlossbrauerei & Malzfabrik C.L.Wilh. Brandt Aktiengesellschaft, Grünberg in Schlesien*, Stettin (1929), s. 4 za: J. i A. Kolibabkowie, *Browar Zielona Góra pionierem wśród zakładów produkcyjnych*, „Pionierzy”, marzec 1997, nr 2, s. 14.

Ryc 1. Rycina reklamowa z wizerunkiem browaru sprzed roku 1890 [w:] G. Steiff, Grünberg in Schlesien mit Deutsch Wartenberg Kreis Grünberg in Wort und Bild, Leubnitz-Werdau, s. 66.

gu oraz na imprezach światowych - w Genewie i w Chicago, gdzie w 1893 roku otrzymał złoty medal. W kolejnej dekadzie, w latach dziewięćdziesiątych, zmieniono strategię i skoncentrowano się na rynku lokalnym, jako że eksportowanie piwa stawało się coraz mniej dochodowe. Wówczas też, a dokładnie w 1897 roku, Hermann Brandt przekształcił przedsiębiorstwo w spółkę akcyjną. Brandt kierował browarem do 1 grudnia 1899 roku⁵.

Na przełomie XIX i XX wieku Browar C.L.Wilh. Brandt rozrastał się, wykupując inne pomniejsze browary: w tym czasie kupiono między innymi fabrykę H. Krügera w Braunschweig. Wówczas zakładano również składy w okolicznych miejscowościach, między innymi w Sulechowie, Głogowie, Frankfurcie nad Odrą, Cottbus, Wolsztynie, Kargowej. Dalszemu rozwojowi nie zaszkodziło przejściowe załamanie produkcji w 1903 roku, o czym świadczą przeprowadzone w następnych latach modernizacje, polegające na przebudowach i wymianie urządzeń. Okres prosperity dla Browaru na Wzgórzu Zamkowym trwał do momentu wybuchu pierwszej wojny światowej. W latach 1914–1918 zakład borykał się z problemami związanymi z nałożonymi dodatkowymi kontyngentami oraz z trudnościami w pozyskiwaniu surowców do produkcji. W tym czasie właściwie zaprzestano eksportu wyrobów. Po wojnie poszerzono produkcję o wytwarzanie wódek gatunkowych, głównie likierów, które trwało do roku 1925. Działalność przedsiębiorstwa w tej branży miała charakter przejściowy i ograniczała się do łączenia półfabry-

⁵Kolejnym dyrektorem Browaru na Zamkowym Wzgórzu był Oswald Wolf (do 1904 roku), a następnie Wilhelm Rattman. Ostatnim dyrektorem przed drugą wojną światową był od 1927 roku Johannes Otte. Informacje zaczerpnięte z: *Entstehung...*, s. 7.

katów oraz na ich magazynowaniu⁶. W 1920 roku przystąpiono do koncernu Rückfortha z siedzibą w Szczecinie z kapitałem akcyjnym ponad 250 milionów marek⁷.

Browar na Wzgórzu Zamkowym był największym zakładem piwowarskim w Zielonej Górze, a poza tym jednym z większych przedsiębiorstw w mieście. Pod koniec lat dwudziestych ubiegłego stulecia pracowało w nim 80 osób, a w składach w okolicznych miejscowościach zatrudnionych było około 30 osób. Do 1930 roku większość etapów produkcji została zmechanizowana. Oprócz produktów alkoholowych wytwarzano również wodę sodową i lemoniadę. Słodownia wyrabiała sód nie tylko na potrzeby browaru, lecz i na sprzedaż innym odbiorcom, zaś własny staw pozwalał na produkcję i magazynowanie lodu dla całego miasta.

Lata trzydzieste XX wieku to trudny okres, charakteryzujący się ogólnym zastojem produkcji, który był następstwem światowego kryzysu gospodarczego. W tym czasie słodownia była nieczynna, wpływając tym samym na obniżenie produkcji piwa. Polepszenie koniunktury w drugiej połowie lat trzydziestych zahamował wybuch drugiej wojny światowej. W 1938 roku zmieniono nazwę przedsiębiorstwa, usuwając człon z nazwiskiem Brandtów.

Po wojnie browar był pierwszym zakładem w mieście, który kontynuował działalność w zmienionej sytuacji geopolitycznej. Podobnie jak całe miasto, nie ucierpiał w wyniku prowadzonych działań wojennych. Już w maju 1945 roku zakład uruchomił przybyły z Leszna Wielkopolskiego młody piwowar Bronisław Borowczyk – dyrektor browaru do 1948 roku. Szybko, bo w przeciągu trzech lat, browar zielonogórski stał się prężnie działającym, nowoczesnym zakładem, w którym pracowało około stu osób. Produkowano wówczas cztery rodzaje piwa oraz uruchomiono ponownie słodownię⁸. W latach pięćdziesiątych XX wieku przeprowadzono w browarze szereg modernizacji, które doprowadziły do wzrostu produkcji z 10 500 w 1947 roku do 68 000 hl w latach pięćdziesiątych, a także zaowocowały tytułem „przodującego browaru”⁹.

---

⁶T. Z a l e w s k i, *Rozwój przemysłu wódek gatunkowych na terenie miasta Zielonej Góry*, maszynopis, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, sygnatura 219, s. 38.

⁷By przystąpić do koncernu, kapitał spółki nie mógł być mniejszy niż 250 mln marek. Wówczas w skład koncernu Rückfortha wchodziło 40 spółek. H. S c h m i d t, *Geschichte der Stadt Grünberg*, Grünberg 1922, s. 51.

⁸Więcej informacji o pierwszych latach działalności zakładu po drugiej wojnie światowej [w:] J. i A. K o l i b a b k o w i e, *Pionierzy browaru w Zielonej Górze (1945–1948)*, „Pionierzy” czerwiec 1997, nr 3, s. 16–20.

⁹T. K a c z m a r e k, *Księga piw i browarów polskich*, Warszawa 1994, s. 282–284.

Lata osiemdziesiąte przyniosły kolejne zmiany. Wybudowano wówczas nową warzelnię oraz wprowadzono innowacyjne technologie. Zdolność produkcyjna wzrosła w tym czasie do 150 000 hl. Zielonogórski browar cieszył się wówczas popularnością nie tylko na rynku lokalnym, ale i na krajowym, o czym świadczą zdobyte nagrody – brązowy medal na krajowej degustacji piw w Krasnymstawie w 1987 roku i „Złoty Kufel” na Międzynarodowych Targach Piw w Kielcach w 1992 roku¹⁰.

W latach dziewięćdziesiątych, w okresie przemian ustrojowych i gospodarczych, browar został przekształcony w spółkę akcyjną, która pod nazwą Browary Zachodnie *Lubusz* funkcjonowała do 1999 roku.

Architektura

Architektura przemysłowa w swojej wczesnej, dziewiętnastowiecznej fazie, sięgała po formy historyzujące. Zazwyczaj inspirowano się neorenesansem i neoklasycyzmem. Tak działo się również w przypadku zabudowań Browaru na Wzgórzu Zamkowym.

Zabudowania dawnego browaru skupiały się przy prostokątnym dziedzińcu otwartym od strony zachodniej na ulicę. Z dawnego kompleksu budowlanego zakładu zachowały się: budynek mieszkalny właściciela zakładu, dawna fabryka spirytusu, słodownia z suszarnią, warzelnię i kotłownią oraz budynek fermentowni i chłodni, połączony z leżakownią oraz portiernią.

Najstarszym obiektem założenia, nadal wiernie reprezentującym oryginalną substancję zabytkową, jest budynek z około 1870 roku¹¹. Pierwotnie był on przeznaczony na mieszkanie dla właściciela zakładu oraz na biuro, po drugiej wojnie światowej pełnił funkcje administracyjne oraz mieszkalne. Obecnie mieści się w nim siedziba wydziału sądu rejonowego.

Ten neorenesansowy budynek, zbudowany na planie prostokąta, zajmuje północno-zachodnią częśći założenia i usytuowany jest niedaleko ulicy. Dwukondygnacyjny, podpiwniczony gmach charakteryzuje się zwartą bryłą, rozczłonkowaną ryzalitem we wschodniej części. Podziały wertykalne fasady zostały wyznaczone przez dziewięć osi okiennych. Prostokątne okna o prostej, profilowanej opasce, są w takim samym rozmiarze tak na parterze, jak i na piętrze. Wyjątek stanowi okno na piętrze w środkowej osi, które będąc oknem balkonowym sięga do podłogi (porte-fenêtre). Dodatkowo nad oknami w wyższej kondygnacji znajdują się proste naczółki. Wzmocniają one podziały horyzontalne, które dominują w wystroju fasady. Co-

¹⁰*Ibidem*, s. 284.

¹¹Datowanie wg S. Kowalskiego [w:] karta ewidencyjna w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze, wrzesień 1990.

Ryc. 2. Elewacja zachodnia dawnego domu i biura właściciela browaru.
Stan obecny. Fot. M. Danowska.

kół, gzyms oddzielający partie cokołu od boniowanego parteru oraz pas między kondygnacjami, stanowią najwyraźniejsze podziały poziome. Węższe, profilowane pasy znajdują się w strefach podokiennych, nad płycinami. Najbardziej okazały i rozbudowany jest gzyms wieńczący, podtrzymywany przez rząd ozdobnych konsol w kształcie liścia akantu. Pod nim rozciąga się wąski pas z dziewięcioma małymi prostokątnymi otworami, z których każdy umieszczony jest nad poszczególnym oknem, w połowie szerokości. Dodatkowy akcent horyzontalny stanowi balkon umieszczony na piętrze, pod czwartym, piątym i szóstym oknem. Balkon posiada ozdobną metalową balustradę o dekoracji z motywem lilijek i oparty jest na dwóch dużych konsolach. Na bogate zdobienia wsporników w kształcie wolut składają się ornament perełkowy oraz wić roślinna.

Dawna siedziba właścicieli Browaru Zielonogórskiego reprezentuje architekturę neorenesansową, popularną w drugiej połowie XIX wieku, zwłaszcza na terenie Niemiec.

Obecny stan budynku jest bardzo dobry. W 2000 roku został poddany gruntownemu remontowi i renowacji, łącznie z wymianą stolarki okiennej i drzwiowej.

Gmach, sąsiadujący od strony wschodniej z budynkiem mieszkalno – administracyjnym, był pierwotnie przeznaczony na fabrykę spirytusu oraz kotłownię. Powstał on prawdopodobnie w tym samym czasie, co wyżej omawiany obiekt, czyli około roku 1870. W 1889 roku został on znacznie prze-

budowany i poszerzony w kierunku północnym. Z czasem obiekt zmienił funkcje: mieściła się w nim rozlewnia, butelkownia i pakownia. Następna duża rozbudowa miała miejsce w 1922 roku, to jest w okresie, gdy zakład należał już do koncernu Rückforth. Wówczas budynek rozbudowano, powiększając o jednokondygnacyjne zabudowania w kierunku wschodnim. Dodatkowo wzniesiono rampę, która był pomocna przy załadunku towarów. Obecnie w dawnej fabryce znajdują się mieszkania oraz siedziby firm¹².

Najistotniejsze funkcje w kompleksie zabudowań produkcyjnych spełniał budynek, w którym znajdowały się pomieszczenia słodowni, suszarni, kotłowni i warzelnii, położony we wschodniej części założenia. Od strony południowej z budynkiem sąsiadują pomieszczenia magazynowe. Projekt budynków browaru został zatwierdzony 19 marca 1872 roku, a wykonał go nowosolski budowniczy F. Jäkel¹³, który we współpracy z zakładami Augusta Heidera¹⁴ przeprowadził do 1873 roku również prace budowlane.

Ryc. 3. Projekt budynku produkcyjnego browaru, elewacja frontalna, 1872 r. (archwium).

Budynek słodowni to trzykondygnacyjny obiekt murowany z cegły, otynkowany, zbudowany na rzucie wydłużonego prostokąta. Posiadał on użytkowe poddasze i dwa poziomych wysokich piwnic. Budynek wieńczył dwuspadowy dach pokryty papą. Był on niższy nad częścią południową, w której była ulokowana warzelnia oraz kotłownia. W części środkowej znajdowała się klatka schodowa, od strony wschodniej suszarnia, natomiast

¹²Plany budynku [w:] Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Akta miasta Zielona Góra, sygnatura 3410, 3414.

¹³W literaturze tematu napotkać można na różne formy tego nazwiska: Jäkel, Jackel, jednak wg broszury *Entstehung...* brzmi ono Jäkel. *Entstehung...*, s. 4.

¹⁴S. Kowalski, *op. cit.*

w pozostałych pomieszczeniach — w części północnej — mieściła się słodownia oraz pokoje socjalne¹⁵.

Na podstawie zachowanych materiałów ikonograficznych można stwierdzić, iż pierwotnie fasada słodowni dzieliła się na dziewięć części. Została rozczłonkowana przez pilastry, zwieńczone prostymi głowicami i umieszczone na bazach w partii cokołu. Prostokątne okna zamknięte łukiem odcinkowym znajdowały się na każdej kondygnacji, od największych na parterze i piętrze, po mniejsze na drugim piętrze. W partii poddasza mieściły się małe, podwójne otwory okienne, zamknięte półkoliście. Podziały poziome wprowadzał gzyms oddzielający boniowany parter od piętra, gzyms wieńczący oraz wąski profilowany pas biegnący pod gzymsem wieńczącym i przechodzący w łuki nad podwójnymi okienkami. Każdy z dziewięciu segmentów elewacji posiadał oś okienną, z wyjątkiem części czwartej od strony południa, szerszej od pozostałych, określonej przez dwie osie okien. W tej części znajdował się również otwór drzwiowy. W dwóch osiach od południa początkowo znajdowały się duże, osiemnastopolowe okna, na wysokości pierwszej i drugiej kondygnacji. Pozostałe elewacje, tzn. północna i wschodnia, zostały potraktowane analogicznie do fasady.

Istotne zmiany, wpływające na kształt i układ bryły słodowni, miały miejsce w latach osiemdziesiątych XIX wieku. W 1882 roku przeprowadzono przebudowę i modernizację suszarni zlokalizowanej w części środkowej budynku, po stronie wschodniej¹⁶. W następnym roku, gdy browar zakupił Carl Ludwig Wilhelm Brandt, wybudowano samodzielny budynek z przeznaczeniem na suszarnię. Przylegał on do wschodniej ściany słodowni i sąsiedował z pomieszczeniem już istniejącej suszarni. Czterokondygnacyjny obiekt postawiono na rzucie kwadratu. W 1888 roku wzniesiono kolejny, już sześciokondygnacyjny budynek suszarni. Obiekt ten również o kwadratowym rzucie zamknięty został czterospadowym dachem.

Rok później przeprowadzono znaczną rozbudowę budynków produkcyjnych. Poszerzono wówczas w kierunku wschodnim obiekty magazynów i kotłowni, a także powiększono dawną fabrykę spirytusu w kierunku północnym. Do budynku słodowni dobudowano również dodatkowy segment od strony północnej, wyburzając stojącą w tym miejscu niewielką przybudówkę. Owa przybudówka miała interesującą formę: na rzucie półkola, wielobocznie zamknięta i zwieńczona trójspadowym dachem, przypominała apsydę w obiektach sakralnych. Budynek posiadał dwie kondygnacje i sięgał

---

¹⁵Plany budynku [w:] Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Akta miasta Zielona Góra, sygnatura 3412.

¹⁶Plany modernizacji i rozbudowy suszarni [w:] Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Akta miasta Zielona Góra, sygnatura 3413, 3414.

Ryc. 4. Elewacja wschodnia, pomieszczenia suszarni.
Stan obecny. Fot. M. Danowska.

pierwszego piętra słodowni¹⁷. W nowo wybudowanej części, nieco szerszej od pozostałych, umieszczono bramę przelotową. Prostokątnie zamknięty przejazd sięgał niewiele ponad gzyms między parterem a piętrem.

W pierwszej połowie XX wieku przeprowadzono drobne prace budowlane w gmachu słodowni, zmieniające wygląd fasady. Osiemnastopolowe otwory okienne zmniejszono do dziewięciopolowych w części południowej oraz zamurowano dodatkowy otwór drzwiowy na trzeciej osi od strony południa.

¹⁷G. Steiff, *Grünberg in Schlesien mit Deutsch Wartenberg Kreis Grünberg in Wort und Bild*, Leubnitz-Werdau, s. 66.

Można więc stwierdzić, iż najbardziej istotne rozbudowy miały miejsce w pierwszym okresie działalności browaru, gdy zakład przeszedł w ręce rodziny Brandt. Działania te powodowane były zapewne dobrą kondycją fabryki. Wydaje się jednak, że rozwój zakładu wynikał przede wszystkim z chęci i możliwości inwestycyjnych piwowarów z Bremy - właścicieli Browaru na Wzgórzu Zamkowym.

Budynek słodowni nawiązuje do klasycyzmu. W tym przypadku zastosowano bardzo oszczędne i proste formy, inspirowane owym popularnym w drugiej połowie XIX wieku stylem. Eliminacja detali dekoracyjnych i surowa bryła o funkcjonalnym charakterze to zasadnicze wyznaczniki architektury zielonogórskiego browaru.

Po drugiej wojnie światowej przeprowadzone prace budowlane mocno przekształciły pierwotną bryłę budynku i układ elewacji. Najistotniejsze zmiany wprowadziło zabudowanie trzech osi od strony południowej pomieszczeniami magazynu do wysokości pierwszego piętra. Remonty zmieniły również wygląd fasady, przede wszystkim zakłócając rytm okien. Część okien została zamurowana (w trzech segmentach od strony północnej), a na parterze wybito dodatkowe mniejsze otwory i powiększono już istniejące. W piątym segmencie od północy, zamiast podwójnych okienek pod gzymsem wieńczącym, wprowadzono kolisty otwór. Pierwotne boniowanie w partii cokołu zostało zlikwidowane.

Obecnie budynek produkcyjny dawnego browaru mocno odbiega od pierwotnego wyglądu. Fasadę pokrywa łuszcząca się farba w kolorze pomarańczowym, a pozostałe elewacje są jedynie otynkowane. Na wszystkich ścianach zewnętrznych w wielu miejscach odpada tynk. Ponadto płaszczyzną ścian pokrywają liczne pęknięcia. Okna nie mają szyb i w większości są pozbawione stolarki. Ogólny stan budynku jest bardzo zły. Największy problem stanowi brak więźby dachowej wraz z pokryciem. Ma to bezpośredni wpływ na fatalny stan wnętrza, które w większości są zdewastowane. Nie zachowały się elementy oryginalnego wyposażenia. Budynek pozbawiony jest jakiegokolwiek ochrony, więc systematycznie jest niszczone i okradane.

Do ściany południowej słodowni przylegają pomieszczenia magazynowe, które cechuje surowa, pozbawiona zdobień forma. Bezpośrednio z gmachem słodowni sąsiaduje dwukondygnacyjny budynek o prostokątnym rzucie, w którym mieściły się fermentownia oraz chłodnia. Elewacje budynku zostały potraktowane podobnie jak w przypadku słodowni, to jest zostały rozczłonkowane pionowymi elementami – tu lizenami – połączonymi z horyzontalnym pasem umieszczonym pod gzymsem. Elewacja wschodnia i zachodnia podzielone zostały na sześć segmentów, natomiast południowa ściana boczna na trzy części. Każda część posiadała oś okienną o prost-

Ryc. 5. Elewacja frontalna zachodnia budynku słodowni.
Stan obecny. Fot. M. Danowska.

kątnych otworach, zamkniętych łukiem odcinkowym. Dodatkowo okna na parterze miały szerokie, proste opaski, natomiast na piętrze mieściły się okna w większym rozmiarze i zaopatrzone w drewniane okiennice. Budynek o rozbudowanym gzymsie koronującym posiadał spadzisty dach pokryty papą. Fasadę fermentowni i chłodni na wysokości parteru przysłaniają pomieszczenia leżakowni. Zabudowania te, o rzucie prostokąta, przylegają do wyżej omawianego obiektu krótszą, wschodnią ścianą. Ten jednokondygnacyjny obiekt, przykryty dachem spadzistym, posiada analogiczne do budynku fermentowni i chłodni opracowanie elewacji. Zasadniczym akcentem elewacji jest więc układ lizen i pasu pod gzymsem. Według projektów elewacja zachodnia posiadała sześć osi¹⁸. Okna, tak jak w wyżej opisanych budynkach, miały kształt zbliżony do prostokąta i zamknięte były łukiem odcinkowym. W trzeciej części, od północy, funkcjonowały dwuskrzydłowe drzwi, założone w 1883 roku. Elewacja północna dzieliła się na cztery części o podwójnych oknach, natomiast elewacja południowa była pozbawiona otworów okiennych. Od strony północnej istniała wiata o drewnianych słupach. W pierwotnych planach elewacja zachodnia leżakowni miała być jedynie czteroczęściowa, nie uwzględniono także po tej stronie otworu drzwiowego. W latach dwudziestych XX wieku rozbudowano pomieszczenia

¹⁸Plany budynku [w:] Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Akta miasta Zielona Góra, sygnatura 3412.

magazynowe w kierunku zachodnim.

Aktualnie dawne budynki fermentowni, chłodni i leżakowni są w bardzo złym stanie i odbiegają od pierwotnego wyglądu. Pierwszy z obiektów jest pozbawiony pokrycia i więźby dachowej, nie posiada również stolarki okiennej, na płaszczyźnie ścian występują liczne ubytki w warstwie tynku. Jednakże, mimo tych znacznych zniszczeń, nadal widoczny jest pierwotny zarys bryły i jej artykulacja. Zabudowania leżakowni są wciąż użytkowane, dlatego ich stan zachowania jest lepszy niż pozostałych budynków produkcyjnych dawnego browaru. Wydaje się jednak, że ten obiekt został mocniej przekształcony przez późniejsze przebudowy.

Ostatni zachowany element kompleksu zabudowań browaru to budynek dawnej portierni, a obecnie siedziba firmy ochroniarskiej. Usytuowany jest przy bramie wejściowej na teren browaru, w południowo-zachodniej części założenia. W lipcu 1875 roku wydano pozwolenie na budowę portierni według projektu Carla Lorenza w formie dwukondygnacyjnego, niepodpiwniczonego obiektu o rzucie zbliżonym do kwadratu. Według projektu bryła była dość rozczłonkowana, gdyż zachodnia część była przykryta osobnym dachem, ustawionym prostopadle do głównej konstrukcji¹⁹. Ostatecznie budynek otrzymał wspólny dach dwuspadowy, a zwartą bryłę urozmaiciły dobudówki – o półkolistej formie na północnej ścianie szczytowej oraz na rzucie kwadratu po stronie południowej. Na półkolistej dobudówce, która zajmowała trzy czwarte wysokości budynku i tyle samo jego szerokości, znajdowały się trzy sześciokątne okna, oddzielone od siebie pilastrami. Na elewacji północnej w partii poddasza mieściło się małe okrągłe okno. Nieco niżej, po bokach, rozmieszczono symetrycznie dwa małe otwory o półkolistych nadprożach. Teraz w tym miejscu funkcjonują okrągłe otwory.

Elewację zachodnią, której realizacja odbiega od projektu z 1875 roku, kształtuje rząd trzech otworów okiennych na parterze i piętrze. Kondygnacje oddziela pas gzymsu. Prostokątne okna o profilowanej opasce posiadają proste naczółki. Na parterze, w środkowej osi, zamiast okna występuje nisza ujęta po bokach dwoma pilastrami i zamknięta naczółkiem falistym.

Elewacja wschodnia posiada ten sam układ co zachodnia, z tym że na piętrze występują cztery okna, a na parterze znajdują się drzwi, na drugiej osi od południa. Na ścianie południowej, na piętrze nad przybudówką, znajdował się rząd trzech okien.

Ciekawym elementem dawnego budynku portierni były snycerskie dekoracje dachu. Dach wsparty na drewnianych krokwiniach ozdabiałały sterczyny w formie liścia akantu oraz wici roślinnej. W szczycie dachu, pomiędzy

---

¹⁹ *Ibidem*, sygnatura 3413.

parą krokwi wysuniętych ponad lico ściany, umieszczone były ażurowe płyty z dekoracją roślinną. Niestety, owe drewniane zdobienia nie zachowały się.

Kilka lat temu obiekt został poddany gruntownemu remontowi. Odstępstwem od pierwotnego zarysu bryły jest dobudowany drugi półkolisty wykusz na północno-zachodnim narożniku.

Ryc. 6. Budynek dawnej portierni w widoku od północnego-zachodu.
Stan obecny. Fot. M. Danowska.

Według ryciny przedstawiającej Browar Zamkowy sprzed 1890 roku kompleks jawił się jako duże, zwarte i harmonijnie rozlokowane założenie²⁰. Poszczególne budynki wpisywały się w prostokątny kształt wokół rozległego podwórza. Dominował monumentalny gmach słodowni z kilkoma kominami. Przystronny dziedziniec, na który prowadziła brama wjazdowa, został ozdobiony okrągłym gazonem z centralnie umieszczoną czteroramienną latarnią. Kolejnym dekoracyjnym akcentem była fontanna, znajdująca się przed budynkiem mieszkalnym. Funkcję ozdobną pełniły również rosnące przy ogrodzeniu drzewa i krzewy. Na rycinie, po prawej stronie, tuż obok pomieszczeń leżakowni można zaobserwować budynek z kominem, który posiadał ciekawą trójnawową formę bazyliki. Niestety, oprócz ryciny reklamowej nie zachowały się inne ślady jego istnienia.

²⁰G. Steiff, *op. cit.*, s. 66.

W obecnym stanie kompleks dawnego browaru mocno odbiega od pierwotnego założenia. Najważniejszy obiekt dawnej wytwórni – słodownia, popada w ruinę, a pozostałe budynki są użytkowane w odmienny sposób od pierwotnego przeznaczenia, co wpływa na ich wygląd. Najlepiej prezentują się dawna rezydencja właściciela i budynek portierni, które niedawno zostały poddane gruntownej renowacji i remontowi, z uwzględnieniem i poszanowaniem zabytkowej substancji. Mimo że dawny układ i forma bryły poszczególnych obiektów są mocno zaburzone, to jednak relikty dawnego browaru przedstawiają duże wartości historyczne i stanowią ciekawy przykład architektury przemysłowej.

Pozostałości po dawnym browarze są ważnym elementem dziedzictwa kulturowego Zielonej Góry. Niestety, pozbawione należytej ochrony ulegają destrukcji. A przecież zachowanie tego zabytkowego kompleksu to nie tylko przedstawienie historii miejsca, ale również szansa na stworzenie atrakcji dla miasta. Wydaje się, że ciesząca się wielką popularnością na całym świecie moda na adaptację budynków poindustrialnych do nowych celów omija Zieloną Górę. Wykorzystanie zabudowań poprzemysłowy do celów kulturalnych czy komercyjnych pozwala zachować część historii miasta, a także element dziedzictwa materialnego. Coraz większą uwagę przykładają się do architektury przemysłowej, odkrywając i uznając jej specyficzną estetykę. Zielona Góra nie posiada wielu zabytków tego typu, więc tym bardziej należy otoczyć opieką i wyeksponować tak ciekawą formę, jaką przedstawiają zabudowania dawnego browaru.